

Путевима српских идиома

*Зборник у частī проф. Радивоју Младеновићу
поводом 65. рођендана*

Крагујевац, 2015.

Путевима српских идиома

Зборник у часті проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић

Доц. др Владимир Поломац

Рецензенти

Проф. др Првослав Радић, Филолошки факултет у Београду
Проф. др Јелица Стојановић, Филозофски факултет у Никшићу
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет на Палама

За издавача

Проф. Радомир Томић, декан ФИЛУМ-а

Лектура и коректура

Бојана Вељовић

Превод резимеа на енглески

Даница Јеротијевић Тишма

Технички уредник

Стефан Секулић

Ликовно-графичка ојрема

Проф. Слободан Штетић

На насловној страници запис из збирке речи из Призрена, коју је сакупио Димитрије Чемерикић.
Преузето са интернет странице <http://www.prepis.org/items/show/26650>.

Штампа

Занатска задруга „Универзал” Чачак

Тираж

150 комада

ISBN

978-86-85991-85-1

Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

ОСВРТ НА ЛЕКСИКУ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА

Рад има за циљ да скрене пажњу на потребу испитивања лексике Григорија Божовића јер она нуди вишеструке закључке који могу бити од користи за мултикултурална истраживања. Пошто је код Божовићевих текстова претежно реч о добром познавању дијалектаских језичких идиома у вишеетничкој косовској средини пре стотинак година, али и појачаној свести за грађење функционалног књижевног језика између два светска рата – драгоцено би било да се његова лексика детаљно истражи.

Кључне речи: језик писца, лексика, дијалекат, лексички нивои, жива традиција

0. Два су разлога што сам се одлучила за ову тему.

Први, и важнији – за зборник посвећен 65-годишњици живота и рада проф. Р. Младеновића одабрала сам један кратак осврт на лексику Григорија Божовића, доводећи на тај начин Младеновићев дијалектолошки научни рад, фокусиран на језик шарске области, са писцем који је тим пределима крстарио, макар и из других разлога, и посветио им многе путописе, приче и репортаже. Стога би вероватно најдрагоценије паралеле, језичке пре свега (садржане у дијалозима и именима топонима, антропонима, хидронима, оронима и сл.), али и социолошке (у описима друштвених прилика после балканских ратова и између два светска рата) између резултата властитих дијалектолошких истраживања и Божовићевих запажања од пре скоро сто година, могао да повуче и формулише управо најбоље колега Младеновић.

Други, мање важан, али сасвим личан – Григорије Божовић је 1931. године обилазо Пиву („Крајина Лазара Сочице”) и боравио у кући у којој је рођена ауторка ових редова. О том путовању је оставио сведочанство у репортажи под насловом *Пој Раговић. Пива 19 јулија* (Са сликом и портретом), Политика, XXVIII/1931, стр. 6.

1. Постоје, дакле, додирне тачке између дијалектолошких испитивања и прича-репортажа које објављују поједини (путо)писци, којима је репортажни жанр веома близак, било да су новинари или књижевници. Када данас читамо путописну прозу Григорија Божовића, рецимо, по Дреници, по Косову, по Македонији („Маћедонији”) запажамо колики значај она има за филологију, не само као књижевни текст, него пре свега као језички, етнографски, демографски или политичко-социолошки документ једног времена. Зато су данас његове репортаже и приче посеб-

но драгоцено аутентично сведочанство једног временског периода, који може послужити макар за упоредбу са садашњим стањем у различитим областима живљења па и језичким такође. Када се демографска слика тих (а и многих других) крајева на подручју Косова и Метохије битно пред нашим очима мења – овакви текстови нам могу бити вишеструко од користи управо као аутентично чињенично сведочанство за научна изучавања и коментаре.

У свету се већ одавно дијалектолошка испитивања не обављају на класичан начин, тј. бележењем језичких чињеница, пре свега фонетских или морфолошких које су дивергентне или пак подударне у односу на књижевни језик. Модерна дијалектологија се бави оним што се терминолошки именује као „жива традиција”, где се на начин доступан и широј јавности утврђују поједине семио и лингвосфере, што упућују на знакове времена који се у неком облику одржавају до савременог доба. У таквим истраживањима лексика игра врло важну улогу.

2. Језик Г. Божовића посебно је драгоцен потврда једног истинског лексичког богатства традиције. За ономастичка истраживања, која се све мање могу спровести са информаторима словенског порекла, ваљало би свакао консултовати и (микро)топониме, хидрониме, орониме и др., који се у великом броју јављају у Божовићевом књижевном делу. Идући по Шари (с призренске или македонске стране), Божовић запажа у којим селима се говоре српски дијалекти („словенски израз”¹, каже Г. Б.), а у којим албански („арбанашки”). Како је текло преслојавање становништва види се из многих његових запажања: „Сви Горњоречанци”, пише Божовић у путопису „Горња Река”, „и људи и жене, болно се стиде што још говоре арнаутски и живо се труде да га оставе. Тај језик они не сматрају за матерњи говор, но за знак њихова робовања и рајетовања”. Стотине (микро)топонима кроз Божовићеве путописе и репортаже се сусрећу: *Сенце, Ојлоје, Гора, Волковија, Беличица, Кичиница, Брбен, Боџдево, Кракорница, Бродец; Реч(је), Ситрезимир, Ничиур* („са *џуђим* именским кореном” – албанским), *Дубово, Жужња, Биба, Римница, Нивишћа, Гркаје, Тануша, Врбјане, Космач, Лаџушник, Пољанац, Љубоштрн, Љушош* итд. Ништа мање бројна нису ни имена и презимена саговорника и људи са којима се путописац сретао или разговарао.

3. Приповедач и новинар Григорије Божовић није после Другог светског рата био у лектири студената српске (нити југословенске) књижевности, а посебно не у средњошколској. Није се, значи, посебно изучавао, скоро ни помињао (или само стидљиво) на студијама књижевности све до транзиционих промена и распада југословенске државе. Судбина писца је позната – оптужен је као колаборациониста и стрељан у Београду 4. јануара

1 Божовић употребљава, нпр. за говоре по пределима Шаре, термин „словенски израз”, који би по нашем мишљењу био назив и за „језик Горанаца” који, како се у науци сматра, говоре дијалектом српског језика. Горанци, као етничка група српског порекла имају и данас сачувану српску етничку свест, обичаје, фолклор и сл.

1945. године.² Једино место где се у том временском периоду његово дело ипак нашло, било је у језичком одн. лексикографском корпусу који се дуги низ година формирао за израду Речника САНУ.³

Лексикографи на овом Речнику нису могли да не примете изузетно осебујан карактер Божовићеве лексике. Не знајући готово ништа о пи-сцу, упознавали су се са њим преко ексцерпираних лексикографске грађе, задржавајући се на њој гдекад (из различитих разлога) и нешто дуже од просечног времена потребног за обраду значења неке речи код примера неких других аутора. Поуздано знам да сам се са датом лексиком сретала од прве обрађивачке секције коју сам добила за обраду (1970. године *коагулација – коврљак*). У то време, а ни касније, сарадници (ни млађи ни старији) нису имали никакву писану или усмену препоруку да се лексика „проскрибованих” писаца који нису били лојални режиму (нпр. Ђилас, Шегедин и др.) не употребљава као потврда речи или њихових значења. (Не тврдим да неки истраживачи сарадници, у трофазној коауторској изради речника, нису у одабиру примера изостављали примере „проказаних” аутора, или им пак намерно давали предност.) Колико је мени познато, при изради и егземплификацији доминирао је или важио искључиво стручно-научни одн. лексикографски приступ а не политички или идеолошки. Нешто другачији однос је био према ауторима који су осуђивани од тога режима због квислиншког понашања одн. учешћа у четничким или усташким редовима (Будак, Божовић, Васић др.). Пошто је грађа из њихових дела ексцерпирана пре Другог светског рата, та лексика је раније ушла у заједнички корпус. У једном броју случајева је накнадно уклањана, бар према тврдњама неких старијих сарадника. Боље би било рећи да је игнорисана. То је, изгледа, важило само за оне ауторе чије су књиге забрањивале југословенске комунистичке власти. Познат ми је случај Мила Будака, чији су се примери и поред избацивања (после Другог светског рата) понекад могли наћи у грађи. Међутим, пошто је уклоњен из списка скраћеница цитираних дела, самим тим није се могао његов пример употребе (значења) речи наћи у Речнику. Будак је иначе важио као оснивач усташког покрета (њему се приписује слоган „Србе на врбе”). Влада Ф. Туђмана га је рехабитовала и данас више градова у Хрватској има улице са његовим именом (истине ради, у неким градовима су, због протеста левичарских странака, те табле уклоњене, нпр. у Сплиту). За разлику од школске лектире, грађа из дела Г. Божовића, Д. Васића, Св. Стефановића (сва тројица су стрељани после рата) ипак је остала у корпусу Академијина речника и кориштена по потреби и у одговарајућој

2 „За време Другог светског рата сарађивао је са италијанским окупаторима”, *Лексикон писача Југославије* (белешка Ж. П. Јовановића).

3 У дужем периоду ексцерпције књижевних дела, као грађа у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* нашле су се следеће књиге Г. Божовића: *Приповејке* (Београд, 1924), *Приповејке* (Београд, 1926), *Узгредни записи* (Београд, 1926), *Црте и резе* (Београд, 1928), *Тешка искушења* (Београд, 1925), *Под законом, приповејке* (Београд 1939), *Неизмишљени ликови* (Београд, 1940).

мери. Са лексикографског становишта грађа из њиховог плодног књижевног опуса била је изузетно квалитетна.

4. Лексика Григорија Божовића је богата и вишеслојна. Писао је финим књижевним језиком, поштујући граматичку правилност, каква је преовлађивала код писаца (и новинара) између два светска рата. То је било време када се неговао књижевни језик и свесно унапређивао књижевни израз на основици новоштокавских говора. Требало је учврстити Вукову реформу и показати способност народног језика да изрази и најсуптилније нијансе и апстрактне садржаје. У лексцици – то је значило поштовати белићевску граматичку норму, али показати све лексичке слојеве – од књижевних речи до покрајинских номинација које могу бити књижевне, наравно уз (у Божовићевом случају поготово) потребне турцизме, како у локалном тако и у књижевном изговору. Сам Божовић је био дубоко свестан своје обавезе за правилну употребу језика. У једном свом интервјуу каже: „Матерњи ми је дијалекат јужни, али пишем увек источним [мисли на источнохерцеговачки] и волим га, јер је он не само језик Београда, него и језик ослободилаца и „сабиратеља српских и поморских земаља”⁴. Сматрао је да писац треба да тежи тзв. „расном изразу”. У истом интервјуу каже: „Али бих садање млађе људе молио да не забораве да наш књижевни језик још није створен, према томе да језик уче и стварају, јер је литература, по моме, слика, стил и реч ... са мишљу нараштаја и оним путевима који из традиције једног народа избијају” (251).

За овај мали осврт на лексички потенцијал косовског књижевника и „Политикина” новинара користили смо књигу изабране путописне прозе *Чудесни кућови* (приредио Г. Тешић, Јединство, Приштина 1990). Данас би за савременог читаоца већ реч *кућови* у свом основном (геометријском) значењу „углови” била ближа хрватском стандарду. Међутим, грађа Речника за значење из наслова књиге потврђује да је ова реч употребљена у старијем значењу „мањи периферни део неке територије који се граничи са неком другом територијом” и била врло распрострањена у српском језику, као и у неким другим значењима, нпр. „крај, предео” што се често среће, поред осталих, и у језику Десанке Максимовић (*Болезница је загледала сваки кућ шайћући*). Регионализми су данас и друга значења ове речи, нпр. „удубљење на зиду изнад огњишта” или „истурени део зида у кући изнад огњишта” и многа друга.

5. Као пример можемо узети семантизацију речи *нехарица*, где се посебно испољава специфичност лексике писца Г. Божовића и уочава колико је битно при обради познавати како пишчеве списатељске манире, тако и пишчеву говорну средину. У тексту се помињала реч Колашин, па сам, прочитавши шири контекст, схватила да је реч о Ибарском Колашину, а то је већ била косовска, а не црногорска, дијалекатска зона. Поменута реч налази се семантички у ширем творбеном гнезду које чине одреднице негативне конотације: *нехар*, *нехара*, *нехаран*, *нехарица*, *не-*

4 Уп. Г. Божовић, *Чудесни кућови*, Приштина 1990, 254.

харник, нехарница, нехарно, нехарносћ. У основи ових негираних образовања налази је стари грцизам *har* који се данас код нас не говори⁵, а може се довести у везу и са грчким *haris* („благодат, милост, љубав”).

Речник САНУ показује да се ови облици јављају претежно на западној штокавској територији осим речи *нехарица* (дијал. *неарица*) која је потврђена јужним дијалектима (Јовићевић А.) и са више употребних значењских потврда из дела Григорија Божовића. Основно значења овог регионална „оно што је неповољно, штета, рђава ствар” се сусреће и у другим крајевима поред Божовићева примера (*Земљаџима нисам хџео досађивати, највише ради шџога да моје џосеџе не би смаџрали за нехарице: да ми не рекну „дошло Влаху царсџиво, џа јарча џо нашој Пешиџери”* (Бож. Г. 4, 121). Међутим, друго значење ове лексеме „препрека, сметња” потврђује се само у Божовићевом језику – *Нека виде касаблски мекани беџови каква је ово руџовска орлушина, која као џркосна орлушина нехарица сџиоји џрођу увек немирном Караџађу* (Бож. Г. 2, 106). *Њеџова жуџа ойкољена Арнауџима, сџиснуџа између шарских брџа око брзе реке, била је џоследња нехарица Турџину. Дрџала се у џрчу* (Бож. Г. 5, 45). Иста реч се, опет само код овог писца, јавља и уз глагол „предавати” као израз у значењу „чинити (некоме) нешто непријатно, рђаво поступати”: *Хајџук ... џе кроз који џренуџак ударџиџи на куђу да све џоџали и џобије, а кнеза жива ухваџи и обеси ... џе да више Колаџин Турџину не џредаје нехарице* (Бож. Г. 2, 106). *Одлџчим на џуџи, џим џре шџио нисам био на влаџиној лисџи и шџио ме нико од Пешиџераца није моџао џрекореџи да џредајем нехарице и да иџем да засџирашујем* (Бож. Г. 4, 121).

Може се приметити да Божовић ову стару реч користи у свом језику често. Примери се појављују у три његова различита дела што значи да је аутор прихвата као народну реч која може бити и књижевна јер се, с обзиром на творбено гнездо, одлично уклапа у творбени и лексички систем.

6. Осим очекиваних турцизама (*лонџа, шамиџа, меџеџиџа, мафез, џе-черма, џерудеџиџа, јасаџиџа, џурџиџа* и др.) у Божовићевим текстовима сређу се и мање очекивани облици речи типа *џисуџа, џрођу, красоџа*, или речи које су показатељ једне фазе у развоју српске књижевне лексике: *науџар, Јуџословенин, џосведневно, муслиманин, ойсађиваџ, скороџе-ча, царсџивен, оваџуџиџиџи, бичаљ, џулав, џреласџи, левениџовање, џоџруџ, незлосно, џајаларсџиво, кашкаваљ* итд. које захтевају пажљив семантички, граматички и етимолошки опис.

5 Уп. Р. Skok 1971, pod *har*: „Grecizam *har* je balkanska riječ, ali nije ušla u hrv.-srp. jezik putem istočne crkve, nego baš na zapadu.”

Речник срџскохрватскоџа књижевноџ језика Матице српске бележи одредницу *харан* (са два значења: 1. „захвалан, који изражава незахвалност” и 2. „вољан, расположен”) и негације *нехар, нехаран, нехарник, нехарница, нехарносћ* са претежно примерима из хрватских писаца. И у Академијину речнику, са далеко обимнијим корпусом, преовлађују примери са западне штокавске територије код свих речи осим код облика *нехарица*.

Извори и литература:

Григорије Божовић, *Чудесни кућови*, Јединство, Приштина 1990. *Leksikon pisaca Jugoslavije*, I–IV, Novi Sad, 1972–1997.

Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb 1971–1974.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–19, САНУ, Београд, 1959–2014.

Речник српскохрватског књижевног језика, I–IV, Матица српска, Нови Сад 1967–1976.

REFLECTING ON THE LEXIS OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ

Summary

The author draws attention to the need for investigating bountiful and multilayered lexis of Grigorije Božović to which Serbian literature never paid sufficient attention. Furthermore, the paper points to the possibilities of parallel analyses of his itinerant prose and dialectological investigations of the Kosovo and Metohija area.

Milica Radović Tešić